

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

НОВІ ПОХОВАННЯ РАНЬОГО ЕТАПУ СЕРЕДНЬОДНІПРОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

М. О. РИЧКОВ

Пам'ятки середньодніпровської культури посідають особливе місце в історії ранньої бронзової доби Північної України у зв'язку з тим, що її носіїв відносять до однієї з груп давніх індоєвропейців — предків слов'ян, балтів та германців. Вони набувають ще більшої ваги тому, що їх дослідження, особливо пам'яток раннього етапу, можуть вказати спільність, з якої вони виникли і тим самим вплинути на розв'язання індоєвропейської проблеми.

Ранній етап середньодніпровської культури поки що вивчений недостатньо. Пам'ятки цього періоду краще досліджені на правобережжі Середнього Подніпров'я у Київській та Черкаській областях. Становище ускладнюється ще й тим, що трохи краще вивчені лише поховання, яких дуже мало. За даними І. І. Артеменка на правобережжі Середнього Подніпров'я відомо лише 46 поховань з 23 курганів, розміщених у 14 пунктах¹. Але, за М. М. Бондарем, з них лише 20 можуть бути з достатньою підставою датовані цим періодом².

Найчастіше поховання раннього етапу впущені до курганів з основними похованнями ямної культури. Тому виявлення нових поховань цього періоду, а тим більше з речами та ще й основних у кургані, є вагомим поповненням фактологічних даних. Саме два таких і були досліджені автором на Черкащині.

Одне з них знайдене у 1984 р. у кургані поблизу с. Вільшана Городищенського району³. Курган знаходиться на північний схід від села за 50 м на північ від старої дороги на с. Вербівку. Він входив до південно-східної частини групи з восьми курганів, розташованих на високому мису, утвореному при злитті річок Білянки та Вільшанки. Всі кургани пошкоджені оранкою.

Насип кургану з однорідного чорнозему споруджений над похованням № 4 ямної культури. Пізніше в нього було впущено ще два поховання цієї ж культури (№ 2 і 7), а вже після цього — № 6, про яке мова далі піде (рис. 1).

Всього у кургані досліджено 9 поховань, з них три ямної культури, одне середньодніпровської, одне катакомбної⁴, два культури багатоваликової кераміки (№ 8, 9), одне ранньоскіфського (№ 1) і одне сарматського часу (№ 3).

Поховання 6 знаходилось за 6 м на північний схід від цен-

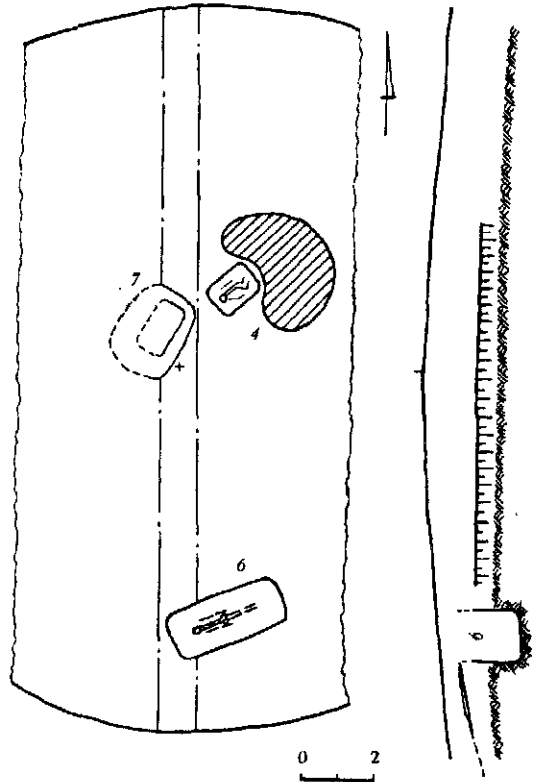

Рис. 1. Фрагмент загального плану кургану № 1 поблизу с. Вільшана.

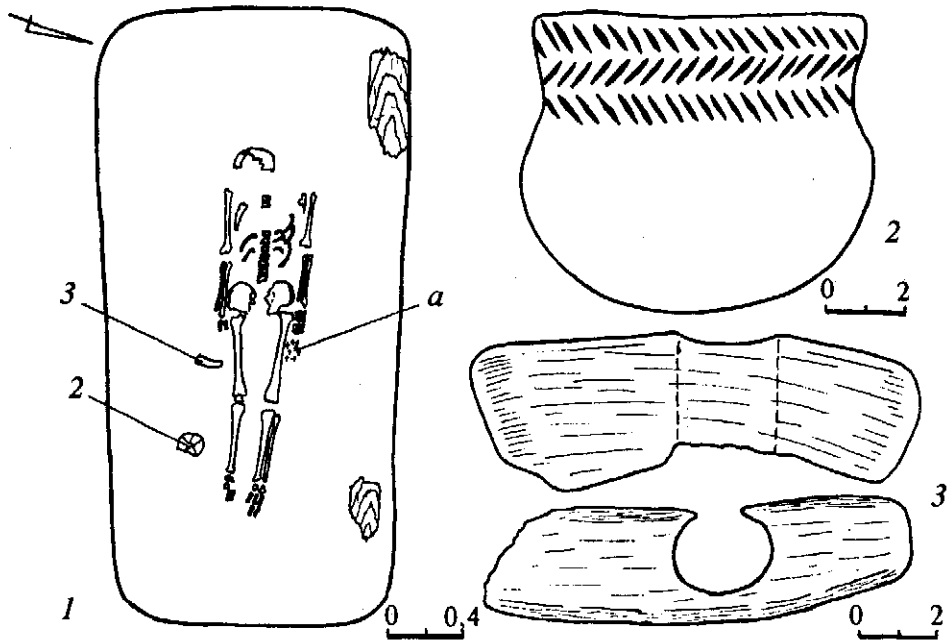
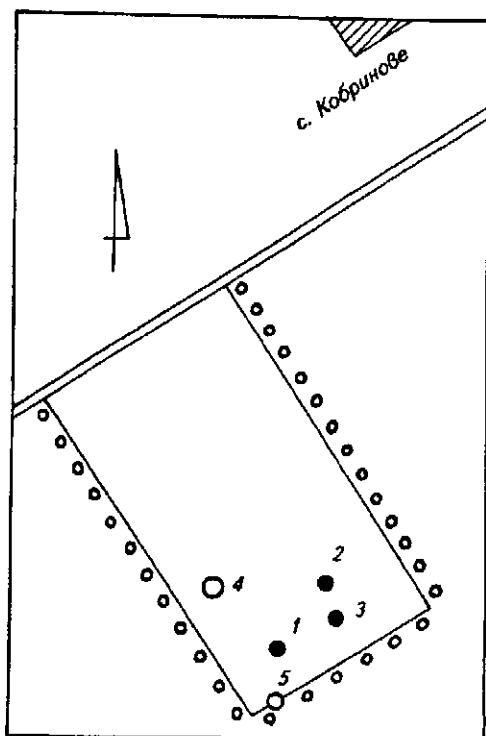

Рис. 2. Поховання № 6 кургану № 1 поблизу с. Вільшана: 1 — план поховання; 2 — горщик; 3 — сокира з рогу, а червона фарба.

- - досліджені кургани
- - недосліджені кургани

Рис. 3. Схема розташування курганної групи поблизу с. Кобринове.

тру. Впущене у перший насип і з ним пов'язане спорудження другого насипу чи його локальної досипки, бо викид з поховання лежав на південному схилі першого насипу.

Поховальна яма прямокутної форми зі скругленими кутами, орієнтована з північного сходу на південний захід. Її розміри 3,2×1,4×1,6 м, дно на глибині 2,9 м (рис. 1; 2, 1).

Яму було перекрито вздовж колодами з дубу. На дні лежав кістяк дорослої людини у випростаному стані на спині головою на південний захід. Руки простягнуті вздовж тулуба. На дні біля кісток лівої ноги — пляма такої ж фарби. Біля кісток стегна правої ноги знаходився круглodonний горщик з дещо конусоподібною горловиною, орнаментований трьома рядами нахилених насічок, які утворювали ялинковий орнамент. Висота горщика 7, діаметр тулуба та вінчика 8,6 см (рис. 2, 2).

Біля кісток правого стегна — сокира з рогу, яка мала дещо провислі обух і лезо. Посередині — просвердлений отвір. Розміри сокири 12×3,5×3 см, діаметр отвору 2 см (рис. 2, 3).

Друге поховання, знайдене у 1986 р.⁵, було основним у кургані № 1, який знаходився на вододілі плато між с. Росковатка Катеринопільського та Кобринове Тальнівського районів Черкаської області, поруч з трасою Черкаси — Умань (рис. 3). До групи входило п'ять курганів, три з них досліджені. Виявилось, що два кургани скіфського часу і лише один доби бронзи.

Курган № 1 пошкоджений оранкою, його сучасна висота 1,5, діаметр — 29 м. Простежувались два насипи з чорнозему: перший (над похованням 2) заввишки 0,7, діаметром 16 м. Схилию положисті, ґрунт

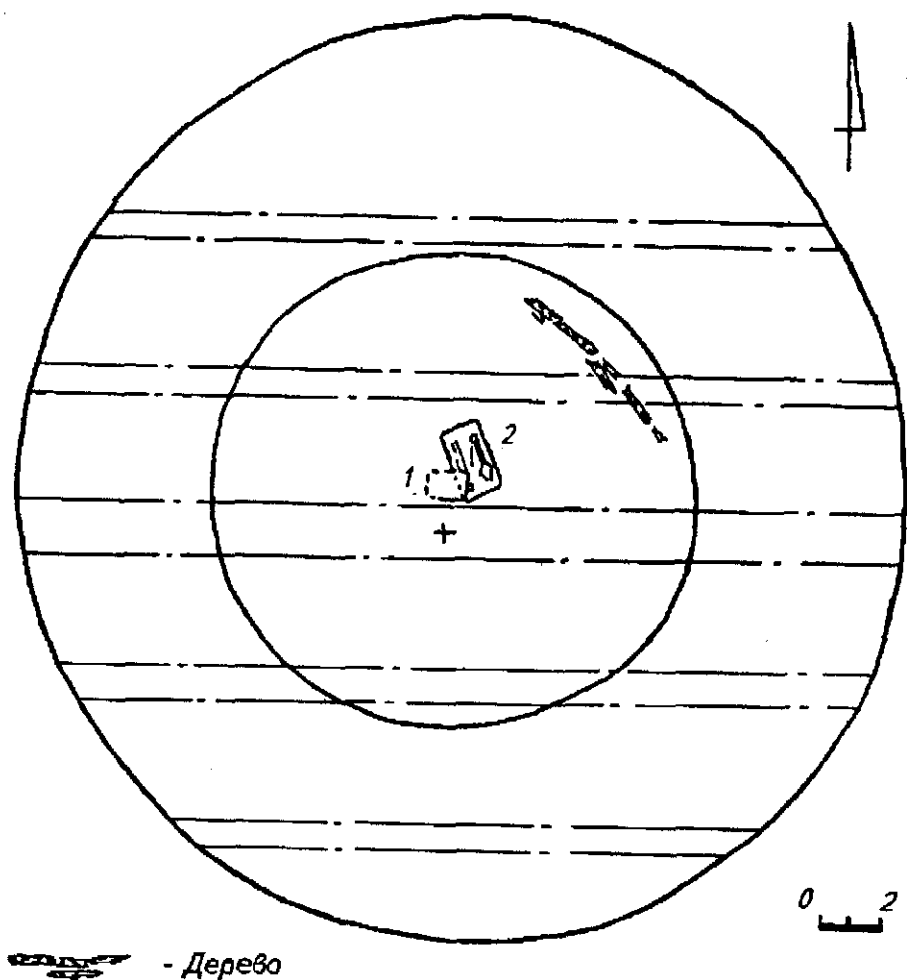

Рис. 4. Загальний план кургану № 1 поблизу с. Кобринове.

досить пухкий. Другий (над похованням 1) майже вдвічі збільшував розміри кургану (рис. 4). В ньому подекуди траплялись невеличкі грудочки перепаленого ґрунту. Рівень давньої поверхні не простежувався.

Поховання 2 (основне) знаходилося за 1,2 м на північ від центру на глибині 2,2 м від найвищої точки кургану. Викид з поховання не простежувався, бо воно було неглибоким і не перерізало жовту глину. Прямокутна яма орієнтована з півночі на південь з невеликим відхиленням на захід. Розміри ями 2,4×1,28×0,4 м (рис. 4; 5, 1).

У поховальній ямі під стінками простежувались сліди колод чи плах поганої збереженості. Зверху вздовж ями, очевидно, було покладено кілька тонких дощок, залишки яких подекуди траплялися у заповненні ями. Складається враження, що перекриття було не зверху, а всередині поховання, безпосередньо над померлим. На подібну особливість поховальної споруди в середньодніпровській культурі вказував В. П. Григор'єв при дослідженні кургану в Городищі Черкаської області⁶.

У могилі було поховано двоє небіжчиків молодого віку. Перший кістяк лежав у випростаному стані на спині, головою на північ з невеликим відхиленням на схід. Другий — також на спині — був покладений з правого боку від першого головою в протилежний бік. Руки обох випростані вздовж тулуба, ноги трохи зігнуті в колінах в різні боки. Можливо, тут поховано чоловіка та жінку (рис. 5, 1).

Праві руки небіжчиків були поєднані. Мабуть, такому положенню надавалося важливе значення, бо ноги другого небіжчика були підігнуті, щоб не зачіпати поставлених справа від голови першого два горщики. У той же час з протилежного боку ями було досить вільного місця для того, щоб другого небіжчика покласти повністю випростано, але тоді руки обох не були б поєднані.

Під черепами скелетів простежувались залишки трави. Крім того, на дні поперек ями було покладено сім дерев'яних рейочок, п'ять з яких були обгорілими (рис. 5, 1).

У похованні знайдено два горщики, які стояли праворуч від черепа першого кістяка, в ногах другого. Один з них маленький, ліпний з округлим дном та невеличкими прямими вінцями.

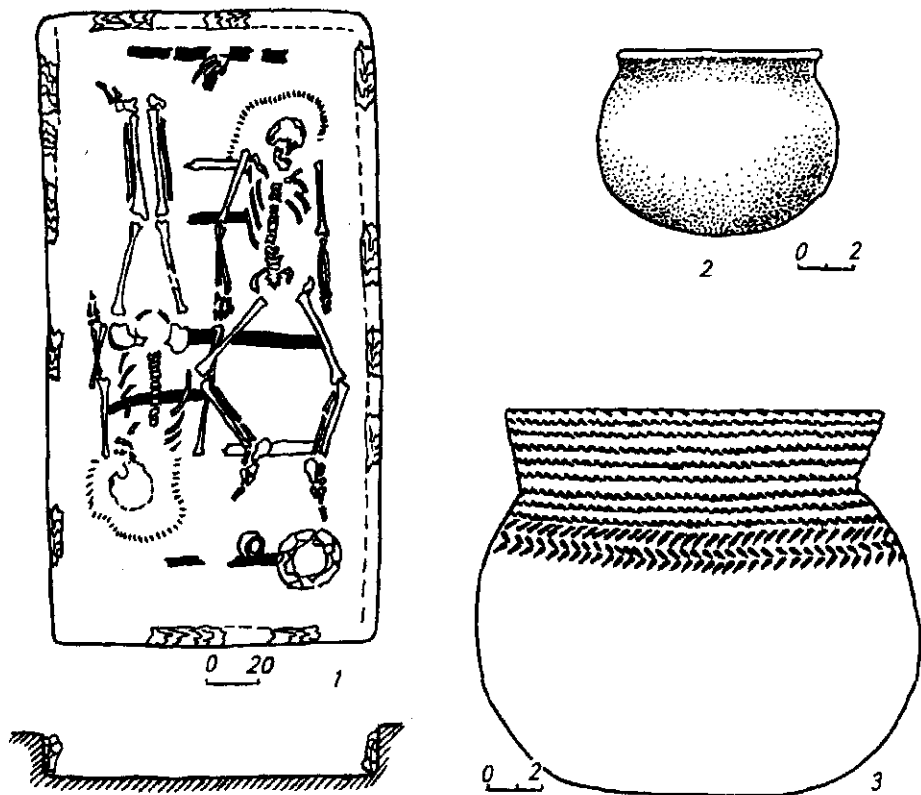

Рис. 5. Поховання № 2 кургану № 1 поблизу с. Кобринове: 1 — план і розріз поховання; 2, 3 — горщики з поховання.

Поверхня чорна, підлошена, в тісті — домішки піску. Висота горщика 7,2, діаметр по вінцях 8, найбільший діаметр тулуба 9,7 см (рис. 5, 2).

Другий горщик більших розмірів мав округлий тулуб, сплюснене дно та високу відігнуту назовні шийку. Висота його 14,7, діаметр по вінцях 14, діаметр шийки 12, тулуба 17,3 см. Горщик орнаментований по зрізу вінця навкісними насічками, далі, нижче по шийці — вісьмома оперізуючими смугами відбитків шнура, два з них розміщені на плічках. Ще нижче розміщуються три ряди відбитків кінця палички, які утворюють ялинку. Поверхня горщика чорна з світло-коричневими плямами. У тісті — домішки шамоту та вапнякових включень (рис. 5, 3).

Всередині другого горщика містились дрібні уламки кісток тварини. Справа від черепа другого кістяка — також уламки ребер дрібної тварини.

У північно-східній частині кургану, на схилі першого насипу по колу дугою були покладені місцями обпалені дубові колоди. Довжина дуги 6,5, радіус 7,3 м. Колоди були на глибині 1,5 м від вершини кургану та 1,2 — 1,3 м від його сучасної поверхні. Залишки деревини цих колод було взято для аналізу на C_{14} . Дані дослідження лабораторії КГІ показали дату деревини близько 3250 ± 50 років тому, або 1300 ± 50 років до н. е. Ці колоди пов'язані найпевніше з похованням 1.

Поховання 1 було над похованням 2 в насипі, на глибині 1,4 м. З ним, мабуть, пов'язане спорудження другого насипу кургану. Обриси ями дослідити не вдалося, але вона найімовірніше була прямокутною, бо залишки деревини, яка перекривала поховання та підстилки на дні опосередковано вказують на це. Перекриття було вздовж ями, орієнтованої зі сходу на захід. На дні слабкі сліди коричневого тліну та очерету.

Кістяк майже не зберігся, але за залишками кісток можна гадати, що похований лежав головою на захід. Ноги його були зігнуті колінами вліво. На фрагменті черепа сліди червоної фарби.

Визначити культурну належність поховання 1 важко. Щодо поховань 2 і 6, то прямокутна форма могили, положення та орієнтація скелетів відповідають характеристикам поховань раннього етапу середньодніпровської культури⁷. Те ж саме підтверджують і горщики, які можна віднести до типу I за класифікацією І. І. Артеменка⁸. Безпосередньою аналогією більшому горщику з поховання 2 у кургані біля Кобринового є горщик, знайдений поблизу с. Шандри Канівського району Черкаської області, опублікований Т. С. Пассек у 1947 р.⁹ Вона свого часу віднесла горщик до виділеної нею найранішої, стретівської групи матеріалів середньодніпровської культури. Подібний горщик з Київської області, як вона відзначає, був опублікований Б. І. Ханенком¹⁰. До групи найраніших горщиків середньодніпровської культури відносить цей горщик і І. І. Арте-

менко¹¹. Аналогією орнаментованому горщику можна вважати також горщик з поховання 2 кургану 380 поблизу с. Беркозівка¹².

У колекції Н. Є. Бранденбурга теж є аналогіє описаним тут горщикам. До них можна віднести горщики з поховання II кургану 237 поблизу с. Кагарлик та з поховання 6 кургану 220 поблизу с. Зеленки¹³. Обидва горщики віднесені І. І. Артеменком до раннього етапу середньодніпровської культури¹⁴. Цікаво, що у першому випадку поховання також було парним, а небіжчики лежали випростано на спині головами в протилежні боки. Орієнтація скелетів така ж сама. У двох інших випадках поховання були поодинокі, але кістяки теж були покладені у випростаному стані на спині.

Деякою мірою аналогією орнаментованим горщикам може бути також горщик з поховання I кургану в Городищі, хоча відзначається, що за технікою обробки та технологією виробництва він різниться від ранньосередньодніпровських¹⁵. Небіжчик там також, найпевніше, лежав випростано на спині.

Є аналогіє і неорнаментованому горщику. Так, майже ідентичний йому горщик з поховання 2 кургану 309 поблизу с. Зеленки¹⁶.

Необхідно зауважити, що серед минулих (особливо дореволюційних) розкопок часто можна зустріти описи поховань з випростаними на спині кістяками. Через відсутність речей культурна атрибуція їх ускладнюється. Можна припустити, що частина з них також належить до раннього етапу середньодніпровської культури.

Проте зауважимо, що віднесення цих пам'яток до раннього етапу середньодніпровської культури досить суперечливе. Існує думка, що вони становили окреме явище¹⁷. Можливо, їх залишила окрема група населення, яка прийшла з Прикарпаття, про що свідчить схожість окремих рис поховань, форми та орнаментативної посуду¹⁸. Чи брала ця група населення участь в етногенезі носіїв середньодніпровської культури — питання складне і потребує окремого розгляду.

Примітки

¹ Артеменко И. И. Среднеднепровская культура // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. 1.— С. 368.

² Бондар М. М. Про пам'ятки раннього етапу середньодніпровської культури // Поховальний обряд давнього населення України.— К., 1991.— С. 56—65.

³ Ковпаненко Г. Т. Отчет о работе лесостепной экспедиции ИА АН УССР // НА ІА НАНУ.— 1984/24.

⁴ Клочко В. І., Рычков М. О. Пові поховання катакомбної культури в Середньому Подніпров'ї // Археологія.— 1989.— № 3.— С. 60—65.

⁵ Ковпаненко Г. Т., Бессонова С. С., Рычков Н. А. Отчет Черкасской археологической экспедиции о раскопках Правобережного отряда в 1986 г. // НА ІА НАНУ.— 1986/16.

⁶ Григор'єв В. П. Курган бронзового віку в м. Городище Черкаської області // Археологія.— 1986.— № 56.— С. 56.

⁷ Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы.— М., 1967.— С. 61.

⁸ Там же.— С. 14.

⁹ Пассек Т. С. К вопросу о среднеднепровской культуре // КСИА АН СССР.— 1947.— Вып. 16.— С. 36.— Рис. 10, 1.

¹⁰ Там же.— С. 36.— Рис. 10, 2.

¹¹ Артеменко И. И. Среднеднепровская...— С. 14.

¹² Там же.— С. 14.— Рис. 1, 5.

¹³ Качалова Н. К. Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранденбурга // СЛИ.— 1974.— Вып. ВУ—12.— Табл. 1, 3; 2, 4.

¹⁴ Артеменко И. И. Среднеднепровская...— С. 15.— Рис. 2, 2.

¹⁵ Григор'єв В. П. Вказ. праця.— С. 49.— Рис. 2, 2.

¹⁶ Качалова Н. К. Указ. соч.— Табл. 2, 7.

¹⁷ Рум'янцеv О. М. Прикарпатські елементи у середньодніпровській культурі // Археологія.— 1972.— № 6.— С. 67.

¹⁸ Там же.— Рис. 1.— С. 64.